

- 17.Ювілей академіка М.С.Грушевського. 1866-1926. Ювілейне засідання. Привітання.-К.,1927.-С.25-26; 18.Яворський М. Современные антимарксистские течения в украинской исторической науке // Труды первой Всесоюзной конференции историков-марксистов. 28/ХІІ-1828 – 4 / I – 1929. Изд. 2-е.-М.,1930.-Т.1.-С.430-431; 19.Скубицкий Т. Классовая борьба в украинской исторической литературе // Историк-марксист.-1930.-№17.-С.28-29; 32; 20.Ісаєвич Я.Україна давня і нова. Народ, релігія, культура.- Львів, 1996.-С.9; 21.Петров В. Місце фольклору в краєзнавстві // Етнографічний вісник.-1925.-Кн.1.-С.13; 22. Петров В. Старий і новий побут // Життя й революція.-1925.-№8.-С.41; 23.Гирич І. Наукова й літературна спадщина Михайла Грушевського: погляд сучасника // Пам'ять століть.-2001.-№2.-С.20-27; 24.Білий В. “Автобіографія чи спомин революції” // Етнографічний вісник.-1926.-Кн.2.-С.63; 25.Дмитрук Н. Збираймо матеріали про революцію // Селянський будинок.-1927.-№7-8.-С.20-29; 26.Криворотченко М. “До жовтневих роковин” // Краєзнавство.-1927.-№2.-С.2-4; 27.Касименко О.К. За нові успіхи українських істориків // Український історичний журнал.-1963.-№2.-С.21; 28.Шевченко Ф.П., Сарбей В.Г. Радянська історична наука на службі будівництва комунізму // Український історичний журнал.-1965.-№1.-С.6-8;13-14; 29.Шевченко Ф.П. Про суд історії // Український історичний журнал.-1967.- №2.-С.51-53; 30.Историография истории СССР (Эпоха социализма): Учебник.-М.,1982.-С.198; 31.Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах // Рідна школа.-1992.-№5-6.-С.88; 32.Шульгин О. Основні проблеми історії і життя // Записки НТШ ім.Шевченка. Т.СХХХVІ. Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889-1960). Праці історико-філософської секції. За ред.В.Янева.- Париж-Мюнхен, 1969.-С.159; 33.Янів В. Нарис української культури. Друге, скорочене видання.-Нью-Йорк, 1985.-96 с.; Янів В. Психологічні основи окциденталізму.-Мюнхен, 1996.- 205 с.; Янів В. Студії та матеріали до новішої української історії.-Мюнхен, 1970.- С.330-333; 34.Українська душа.-К., 1992.-128 с.; 35.Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість. Вид. друге. Дрогобич, 1997.-337 с.; 36.Шлемкевич М. Загублена українська людина.- К., 1992.-С.81; 37.Ярмусь С. Духовність українського народу.- Вінніпег, 1983.- 227 с.; 38.Кабытов П.С., Козлов В.А., Литвак Б.Г. Русское крестьянство: этапы духовного освобождения.- М., 1988.- С.3-5; 39.Исторична наука і сучасність (Матеріали “круглого столу”) // Український історичний журнал.- 1988.-№8.- С.53, 55, 83-84; 40.Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Український історичний журнал.-1990.-№11.- С.3-9; №12.-С.3-11; 41.Білокінь С. Про становище історичної науки в Україні // Український історик.-1990.- Ч.1-4(104-107).-Т.27.-С.143; 42.MEDIAEVALIA UCRAINICA: ментальність та історія ідей.-К.,1992.-Т.1; 43.Храмова В.Л. Целостность духовной культуры.-К., 1995.-С.199; 44.Нечитайло В.В. Українське селянство: важкий шлях до волі.-К.-Подільський,1995.-С.89-121; 45.Сарбей В.Г. За народознавчу історію України ! // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м.Харків, 15-17 листопада 1995 р.).- Х., 1995.-С.180-186; 46.Удод О.А. Історія: осягнення духовності.- К., 2001.- 192 с.; 47.Присяжнюк Ю.П. Українське селянство ХІХ – ХХ ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм.- Черкаси, 2002.- 120 с.; 48.Тарасенко О. На шляху до соціалізації української історичної науки // Сіверянський літопис.- 2003.-№1.-С.213-217; 49.Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХVІ – ХVІІ ст.-К., 2002.-416 с.; 50.Потульницький В.А. Україна і весвітня історія: історіософія світової та української історії ХVІІ – ХХ століть.-К.,2002.-С.59; 51.Куделко С.М. СЕНСИБИЛИЗАЦИЯ: опыт расширения терминологического арсенала исторической науки // Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник.-Х., 2000.-Вип.4.-С.4-8.

О.Ю.Дан, В.В.Кривошея

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Історична наука на рівні описовості дає більш–менш послідовну причинно-наслідкову лінію розвитку українського козацтва. Складніше з появою емпіричних досліджень, без яких вийти на філософське осмислення цієї проблеми неможливо. Уривковість джерельної бази ускладнює дослідження цієї проблеми, але і наявні джерела вимагають їх нового прочитання під кутом різних цивілізаційних підсистем і критеріїв. Цивілізаційний підхід відіграє важливу роль в осмисленні місця того чи іншого явища у всесвітній історії. Згідно п'ятирівневої класифікації Р.Уескотта пропонувану цивілізацію слід віднести до козацької (регіональної і локальної), української (національної), європейської (континентальної), світової (західної). Інші класифікації не дозволяють українське козацтво віднести до окремої цивілізації. Полишаючи кінцеве вирішення цього питання філософам, поглянемо на козацтво з точки зору методології цивілізаційного підходу, що дозволяє збагатити наші знання новими ракурсами погляду на вже відомі проблеми.

На прикладі існування українського козацтва (яке єдине в світі змогло створити свою державу) маємо можливість дослідження довгочасового існування і відтворення специфічної просторово–часової історичної цілісності, в якій сталі елементи переважають

над нестабільними і поєднуються з мутаціями.

Відомо, що цивілізація, яка утверджується, поглинає попередню або дещо її витісняє. У нашому випадку козацтво поглинуло і частково витіснило головний правлячий стан що передував йому – шляхетство. При цьому останнє стало цементуючим фундаментом нової спільноти під козацьким прапором.

Не можна не погодитися з твердженням, що «українська шляхта в своїй переважній більшості відразу ж і без жодних вагань із зброєю в руках рішуче виступила на захист Речі Посполитої»¹, проте Хмельницькому і його соратникам вдалося її розколоти. Частина шляхти стала на бік повсталих і покозачилась. Професор Н.Яковенко виділяє «більші хвилі покозачення шляхетського елементу: впродовж літа–осені 1648 р., тобто внаслідок перших військових триумфів Хмельницького, і восени 1649 – на початку 1650 р., після Зборівської угоди»². Для підтвердження цього наведемо таблицю питомої ваги шляхти у козацькому війську за реєстром 1649 р.:

Полки	Чисельність козаків	Чисельність шляхти	Відсоток шляхти
Білоцерківський	2990	544	18,2
Брацлавський	2655	457	17,2
Кальницький	2050	291	14,2
Канівський	3167	397	12,5
Київський	2010	314	15,6
Корсунський	3472	501	14,4
Кропивненський	1992	228	11,4
Миргородський	2982	200	6,7
Полтавський	2970	139	4,7
Переяславський	2982	451	15,1
Прилуцький	1996	199	10
Уманський	2976	445	15,0
Черкаський	2996	364	12,1
Чернігівський	997	135	13,5
Чигиринський	3222	435	13,5
<i>Загалом:</i>	<i>40475</i>	<i>5100</i>	<i>12,6</i>

Проте в майбутньому шляхтичі, яким активно допомагала адміністративна система, устрій і традиції Російської імперії, знаходячись у козацьких лавах, особливо після 1764 р. активно нищили сутність козацької держави, устрою, права та звичаїв.

Звичайно, характеристики цивілізації здійснюють за чотирма підсистемами: біосоціальною, економічною, політичною, культурною.

Методика аналізу чотирьох підсистем моделі цивілізації дозволяє комплексно проаналізувати українське козацтво, розглянувши джерела під новим кутом зору. Як відомо, джерела “говорять лише тоді, коли вмієш їх запитувати...Як тільки ми відмовимося просто протоколювати слова наших свідків, як тільки наміряємося самі примусити їх говорити, необхідно скласти список питань”³. Такий список запитань за різними методиками цивілізаційного підходу дає різноманітні відповіді на них, збагачуючи історію, особливо емпіричну, українського козацтва.

Біосоціальна підсистема характеризується станом сім’ї, родичанням, статево-віковими відносинами, здоров’ям, гігієною, їжею, житлом, одягом, відпочинком, захистом від загроз. До цього додається густота населення, масштаби освоєння земель, наявність диких земель і лісів.

В умовах існування козацької держави жили і актино діяли шість поколінь. Дослідження біосоціальної підсистеми включає відтворення населення, утворення груп, каст,

класів (в зв'язку з цим відзначимо особливу роль станово-представницьких зібрань (козацькі ради – український варіант цих зібрань) як одного із елементів унікальної європейської цивілізації⁴), форми колективного життя і спілкування. Незамінними джерелами щодо вивчення цих питань є сповідальні і метричні книги церков, Румянцевська ревізія.

Особливе значення для досліджень такого плану мають розсипи метричних книг 1721 р., для Ніжинського полку протопопій Борзенської (1723, 1782 рр.), Конотопської (1739), Глухівської (1722, 1723, 1743, 1784 рр.), Конотопа (1737 г.), Гадяцького - Гадяцької (1723, 1741, 1782 рр.), Зіньківської (1723, 1782), Зінькова (1739 р.), Прилуцького - Прилуцької (1781, 1783 рр.), Ічнянської (1736), Полтавського - Кобиляцької (1722, 1723, 1739), Лубенського - Лохвицької (1723, 1780, 1782), Лубенської (1723), Пирятинської (1738-1740, 1782, 1783 рр.), Миргородського - Миргородської і Гадяцької (1788 р.), Миргородської (1724, 1733, 1782 рр.), Опішнянської (1724-1739 рр.), Сорочинської (1780 р.), Хорольської (1780, 1788 рр.), Переяславського - Переяславського повіту (1789 р.), Золотонішського повіту (1789), Київського - Преображенської церкви м. Козельця (1731-1739 рр.).

Окремою групою джерел слід вважати документи Румянцевської ревізії. Особливо цінний матеріал зберігся щодо Стародубського, Ніжинського полків, Чернігова, Білоусівки, Виблів, Слабина, Роїща, Городні, Седніва, Березни, Стольного, Мени, Синявки, Киселівки, Сосниці, Волинки Чернігівського полку, Корибутівської сотні Прилуцького полку, Переяслава, Піщаної, Золотоноші Переяславського полку, Шишаків, Устивиці, Ковалівки, Омельника, Поток Миргородського полку, Козельця, Носівки, Морова, Мрина, Олишівки, Борисполя, Бобровиці, Гоголіва, Кобижчі, Остера Київського полку, Сміли, Чигриндубрави, Глинська, Городища, Горошина, Жовнина, Костянтинова, Куриньки, Лохвиці, Лукомля, Пирятина, Ромен, Сенчі, Хмеліва, Чорнух, Яблуніва Лубенського полку, Полтави, Решетилівки Полтавського полку. На жаль, не збереглися матеріали щодо Гадяча, що ускладнює дослідження історії однойменного полку.

Переважаючими формами територіального розселення західної цивілізації є мезотериторіальні комплекси. Особливістю розселення козацтва були хутори як основа ведення господарчої діяльності. Так, лише Готв'янську сотню Миргородського полку складала одне місто, 9 сіл, чотири слободи і 215 хуторів⁵.

Щодо статевих вікових відносин зазначимо, що типовою різницею у віці чоловіка і дружини було 20 років, досить часто шлюбний вік для чоловіків цієї групи був 35 років, для жінок – 15.⁶ Такі шлюби складала близько третини загальної шлюбності. З різницею у віці до 5 років була ще третина сімей (причому вік вступу у шлюб цієї групи коливався між 15 і 25 роками), третю групу складала шлюби з різницею в 10 років, при чому для цієї групи вік шлюбності був від 25 до 80 років. Типовою родиною третьої групи у 1782 р. була сім'я козака с. Хомуць с. Хомуць II полкової сотні Миргородського полку Івана Петровича (1747-?) та Марії Іванівни Стешенків (1757-?)⁷. Козаку с. Сорочинців тієї ж II полкової сотні миргородської Антону Васильовичу Луценку і його дружині Палажці Павлівні виповнилося 90 і 70 відповідно⁸. Вони були типовою родиною першої групи. В Миргороді проживала козацька родина Шапочок. У чотирьох рідних братів різниця у віці з дружинами була 12, 5, 5 і 2 роки відповідно, а їх мати народили у віці 40, 44, 45 і 55 років.⁹

Народжуваність в окремих регіонах була різною і необхідно здійснити спеціальне дослідження відносно цієї проблеми. Різниця у віці між дітьми іноді сягала 40 років. Активним дітонароджувальним періодом для жінок був час між 15 до 45 років.

Одним з важливих проблем цивілізації є цивілізаційний кордон. Відносно цього зазначимо, що вихід козацтва за межі свого кордону призводив до поразок. Прикладом можуть слугувати походи гетьманського війська, коли українці західного регіону готові були допомагати своїм одноплемінникам, але організувати полково-сотенну системи там не змогли та і не могли – козацтво вийшло за свої цивілізаційні межі.¹⁰

Економічна підсистема характеризується виробництвом, споживанням, обміном продуктів і послуг, системою комунікацій, технікою, виробничими підприємствами, системою планування і регулювання економіки, організацією географічного простору,

грошовим обміном. В зв'язку з цим привертають увагу такі показники кількості спеціальностей і спеціалізацій як у виробничій, так і невиробничій сферах, індекси несільськогосподарського, невиробничого населення, інтелігенції.

На черзі дня комплексне дослідження бюджету Гетьманщини. Крім збору податків, необхідно дослідити статті видатків та їх результативність.

Відносно господарської спеціалізації центральною проблемою є аналіз кількості цехів і цеховиків, що можливе лише через укладення єдиної комп'ютерної бази даних. Так, порівняння ревізій міста Переяслава 1726 і 1732 рр. засвідчує скорочення цехів з 10 до 9. У 1732 р. тут були такі цехи: кушнірський цех мав 36 цеховиків; шевський – 54; ткацький – 26; ковальський – 5; бондарський – 10; різницький – 7; кравецький – 12; гончарський – 14; перепечайський цех – 6.

У порівнянні з 1726 р. ситуація змінилась: відсутні калачницький, музичський і мірочницький цехи, з'явився новий цех – перепечайський. Якщо у 1727 р. цеховиків було 236 (57 можних, 154 убогих, 25 мірочників), то у 1732 р. їх залишилося лише 170. Подібний аналіз дозволяє вичленити основні тенденції соціально-економічного розвитку.

Комп'ютерну базу варто створити також щодо млинів, які в XVII – XVIII ст. будувалися лише з гетьманського дозволу.

У зв'язку з необхідністю дослідження невиробничого населення та інтелігенції варто дослідити комплекс проблем щодо священників, ченців, дяконів, паламарів в церквах та монастирях Гетьманщини.

Списки ченців у монастирях дозволяють проаналізувати соціальне походження, вік вступу до монастиря і протяжність перебування в ньому, вік смерті. Син священника з Переяслава Григорій Прохорович прийняв постриг у 43 роки, син великобудиського козака з Полтавського полку Андрій Мисаченко – в 30¹¹. Ігуменія Київського Вознесенського монастиря Марія Московська (1662-1737) померла у віці 75 років, ієромонахи Києво-Софійського монастиря Ісаїя (1663-1744) і Лубенського Мгарського Кирило Чернявський (1664-1745) у 81 рік, архімандрит Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря Сільвестр Думницький (1696-1746) в п'ятидесятирічному віці¹².

Копітке дослідження дозволить в майбутньому визначити чисельність ченців як в цілому, так і відносно кожного монастиря зокрема. На цьому ж етапі дослідження зазначимо лише, що чисельність в монастирях була незначною. Так, в Межигірському монастирі в 1744 р. було 20 ієромонахів, 10 ієродияконів, 46 ченців і 133 послушники¹³.

Політична підсистема характеризується інституціалізованими відносинами між людьми, тобто системою права, звичаїв, організація влади і управління, організація громадянського життя, партій, громадських рухів.

Переважаючими політичними структурами Гетьманщини було міське, сільське, козацьке самоуправління громадян, республіка на рівні державного управління. Переважаючими соціальними структурами (соціальною основою) були вільний озброєний люд, який будує своє життя на основі козацького (дружинного) побуту, але община не була соціальним фундаментом.

Для козацтва характерне заперечення монархічного управління для своєї самоорганізації і відсутність монархізму як соціальної цінності.

Російські дослідники дійшли до висновку про те, що «Самодержавие, т. е. формирование сильного центра, стоящего вне политической борьбы и считающегося неприкосновенным, является главной характерной особенностью политической культуры Московского государства, возникшего в конце средних веков»¹⁴. В Україні було зовсім інше становище. Відмінність української і російської політичної культури того періоду полягала в тому, що політичний стрижень в Українській козацькій державі – гетьманство – завжди стояв в центрі політичної боротьби і тим паче нічого спільного не мав з недоторканістю монархічної влади. Боротьба за гетьманську булаву була суттю політичної боротьби в Україні і до того часу, поки така боротьба мала сенс, існувала держава.

Щодо періоду Національно-визвольної війни дослідники подають кілька

класифікацій політичних угруповань: «радикальне, національно-патріотичне й помірковане, що перебували на діаметрально протилежних позиціях у підходах до створюваної моделі соціально-економічних відносин і політичної форми правління»¹⁵. До радикального угруповання відносять традиційно М.Кривоноса, Д.Нечая, М.Гладкого, Л.Мозирю¹⁶, але всі ці діячі належали до часів гетьманування Б.Хмельницького і загинули протягом 1649-1652 рр.

Виходячи з класифікації старшини та їх угруповань за походженням, часом і тяглістю отримання старшинського уряду, внутрішньо-традиційних регіональних підходів, зовнішньополітичної орієнтації, відзначимо її неоднорідність. В зв'язку з цим привертає увагу той факт, що головним джерелом її формування була покозачена шляхта. За часом отримання урядів вони розподілялись на старшину дореволюційного часу і періоду революційних перетворень, за регіональними особливостями старшину центрального (корінних полків), західного (козацько-шляхетських полків), північно-східного (полків Чернігівського воеводства), південно-східного (полків січової орієнтації і впливу). За зовнішньополітичними симпатіями і орієнтаціями старшина поділялась на самостійницьку, пропольську, промосковську, протурецьку, протатарську.

Віднаходимо іншу класифікацію згідно зовнішньополітичних симпатій. «Відтоді й до кінця Гетьманщини утворилося та існували кілька традиційних “партій”»: кримська, шведська, московська і польська. За Виговського лідерами цих партій були: П.Тетеря та І.Груша – польської, М.Пушкар та І.Барабаш – московської, Г.Лісницький – кримської, Ю.Немирич (до листопада 1657 р.) – шведської»¹⁷, - підсумовує свої погляди з цього питання дослідниця Т.Яковлева. Зазначимо, що в той період за зовнішньополітичною орієнтацією, крім самостійницької, чітко в цей час проявили себе в козацькому середовищі лише пропольська (І.Виговський, І.Груша, П.Тетеря) та промосковська (М.Пушкар, І.Безпалій, С.Голяховський, І.Силка) орієнтації. Шведська орієнтація, до якої більш схильні були старшини полків Брацлавщини, може розглядатися як різновид самостійницької. Протурецько орієнтованої частини старшини в цей період виявити не вдалося, хоча Виговський здійснював спробу пошуку васальної залежності від Туреччини¹⁸. Використання кримської карти під протекторатом султана було традиційною козацькою політикою.

Культурна підсистема включає в себе духовне життя, створення і розповсюдження кодів – лінгвістичних, етнічних, естетичних, наукових, релігійних та інших, тобто вся область символів, знаків, норм, цінностей, які забезпечували комунікацію людей.

В зв'язку з цим на перший план виходить вивчення ролі мови, інформації і суспільної свідомості, організації освіти, наукові, філософські та інші теорії.

Моноетнічний склад городової козацької спільноти¹⁹ був основою національної мовної безпеки і загалом стійкості культурної підсистеми, яка була зруйнована в наступний історичний період²⁰.

Культурологічними критеріями є наявність елітної культури, тобто культури населення, безпосередньо не пов'язаного з виробництвом, відсоток осіб, що включені в елітарну культуру; здатність до об'єктивізації, збереження і трансформації знань.

Нещодавно з'явилися дослідження щодо світогляду козацької старшини. Проте вважати, що це питання вичерпане, не варто. Світогляд (розумова діяльність, духовне начало) протягом шести поколінь явище не стале, а динамічне. Його слід досліджувати відносно кожного покоління окремо, причому навіть при такому вивченні необхідно вичленяти періоди. Застосування методу періодизації – неодмінна умова світоглядних досліджень. Світогляд козака чи старшини часів Богдана Хмельницького і його ж світогляд в момент падіння Чигирини – це зовсім різні речі, вже не кажучи про світогляд військового канцеляриста 30-х років чи полкового старшини 60-х років XVIII ст. Слід дослідити історичний, географічний, медичний та інші кругозори як складові світосприйняття. Зрозуміло, що дослідженню цих складних проблем має передувати чітке визначення емпіричних показників персонального складу еліти Гетьманщини: козацької старшини, міщанської верхівки, ієрархів церкви.

Ступінь раціоналізації культури в Гетьманщині – здатність розглядати явища в логічній площі; відсоток письмених; відсоток володіючих іноземними мовами; кількість тих, хто навчається, і терміни навчання – в українській історіографії досліджувалися лише дотично. Наявні джерела дозволяють вяснити багато з цих питань. Розпочинаючи з 1736 р., збереглися списки студентів Києво-Могилянської академії, які дозволяють нам дати повні відповіді на походження, вік, тривалість і якість навчання. Такі ж матеріали маємо відносно Переяславського і Чернігівського колегіумів.

Емоційна основа (чесноти і пороки) козацтва характеризується активністю. До чеснот належали незалежність та енергія, які і склали суспільну цінність для козацтва. Серед пороків зазначаються особиста гордість, схильність до самоуправства, роздорів. Козацтво характеризується у відношенні до природи перетворенням природи з метою підкорення людській спільноті, що було елементом європейської цивілізації. Праця визнавалася як засіб перетворюючої діяльності, а не спосіб збагачення. Багатство не належало до суспільно-духовних цінностей, що відрізняло козацтво від шляхти і було наріжним каменем протистояння протягом 1657-1687 рр. у конфлікті покозаченої шляхти з самим козацтвом.

Відносна свобода від релігії була провідною для основної частини членів суспільства, тому умовно названа “козацька цивілізація” за цим критерієм є підваріантом західної цивілізації. Відмінність її від східної в тому, що служіння зовнішнім силам, переважання релігійного мислення, пізнання не пов’язане з теософічною ідеєю. Чиста філософія і чисте мистецтво – набагато ближче козацтву. В зв’язку з цим варто детально проаналізувати такі показники як кількість козаків на одну церкву, на одного священика, відсоток священиків з козацтва і причини, які приводили до такого кроку козаків. Відсоток колишніх козаків у монастирях і причини їх знаходження там (духовно-релігійні чи життєво-традиційні), місце і роль релігійного дуалізму.

Застосування цивілізаційного підходу до матеріалів Брацлавщини козацького періоду дозволяє нам зробити такі висновки:

на відміну від корінних полків козацтво як структурована військова сила на теренах Брацлавського воєводства мало меншу часову тяглість, лише близько 30 років (1648-1676 рр.);

проглядається тенденція покозачення посполитих, в першу чергу, у маєтках православної шляхти;

основну частину козацтва склали не козаки з діда-прадіда, а покозачені селяни, міщани і шляхтичі. Причому відчувається значний вплив на формування козацької адміністрації міського патриціату і священиків (особливо полкових міст, в першу чергу старих – Вінниці, лише в Умані було 9 церков, у Брацлаві – 4²¹);

термін “козаки - стан дрібних власників фермерського типу” в силу постійної загрози татарського і польського вторгнень не зовсім прийнятний для досліджуваного нами регіону, швидше – представники покозачених станів при стрімкому зменшенні населення краю виконували функцію вільної озброєної людини на прикордонні, постійно чатуючи на ворога. Для прикордонної Брацлавщини була характерна ситуація, коли лише непридатних для війни залишали для жнив.

Враховуючи негативну роль геополітичного становища Брацлавщини, знаходження її на цивілізаційному кордоні, а також прилучення західного регіону – Поділля, Волині, Галичини і Холмщини до Гетьманщини – стало головним завданням брацлавських полків. Слід не забувати, що молдавський напрямок політики українського козацтва також формувався під впливом, в першу чергу, брацлавських полків.

Таким чином, застосування методологічних прийомів цивілізаційного підходу дозволяє дійсно по-новому підійти до розгляду деяких аспектів історії українського козацтва.

1. Смолій В, Степанков В. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. - К., 1997. - С.29; 2. Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.). – Львів-Люблін, 1996. - С.22; 3. Блок М. Апология истории или ремесло историка. - М., 1986. - С.38; 4. Гутнова Е.С. Сословно-представительские собрания средних веков в истории европейской цивилизации // Цивилизации. - М., 1995. - С.203; 5. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. - К., 1989. -С.144-149; 6. Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.193. – Оп.2. – Спр.784. – Арк.147; 7. ЦДІАУК. – Ф.193. – Оп.2. – Спр.23. – Арк.47; 8. ЦДІАУК. – Ф.193. – Оп.2. – Спр.23. – Арк.47; 9. ЦДІАУК. – Ф.193. – Оп.2. – Спр.23. – Арк.283; 10. Див. детальніше: Кривошея В.В. Соборність України: становлення ідейних засад (середина XVII – початок XX ст.) // Українська соборність: Ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.) / Збірник. - К., 1999. - С.50-60; 11. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі - ІР НБУ). – Ф.ІІ. - № 4. – Арк.50; 12. ІР НБУ. – Ф.ІІ. - № 195. – Арк.12; № 4. – Арк.34, 45, 62; 13. ІР НБУ. – Ф.ІІ. - № 4. – Арк.30; 14. Симон Г. Мёртвый хватает живого. Основы политической культуры России // Цивилизации.-1991. - № 4. –С.117; 15. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). - К., 1999. - С.214; 16. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). - К., 1999. - С.216; 17. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. - К., 1998. - С.118; 18. Кіржаєв С., Ульяновський В. Причинок до студії української орієнталістики 1920-1930-х років: незнаний збірник «Україна і Схід» // Україна в минулому. - К. - Львів, 1993.-Вип.IV.-С.83-84; 19. Див.: Кривошея В. Етнічний склад української козацької старшини (1648-1782) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. - Збірник серії “Політологія і етнологія”. - Вип.2. - К., 1997. - С.37-45; 20. Див. детальніше: Кривошея В. Еліта нації і еліта суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави. - 1997. - № 1. - С.48-55; 1998. - № 1-2. - С.98-105; 21. Алепский П. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Москву. - М., 1898. - С.15.

Г.Г.Кривчик, В.М.Барасєв, О.В.Щербакова

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДІАЛЕКТИКИ ТА ПРИНЦИПІВ ІСТОРИЗМУ І ОБ'ЄКТИВНОСТІ В ДОСЛІДЖЕННІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Взагалі актуальність і практична значущість досліджень з методології історії тісно пов'язана з самою історією як наукою, котра вивчає не тільки минуле, але й майбутнє. Адже, як слушно сказано в Екклізіасті, до речі, фактично одному з перших есе на тему діалектики, “що було, то й буде; що робиться то й робитиметься, і немає нічого нового під сонцем.”¹ Тож уроки історії слід ретельно вивчати. Принаймні для того, щоб не давати надалі приводів історії (пригадаймо принагідно вислів видатного російського історика В.О.Ключевського) помститися людям за неуцтво і нехтування історичним досвідом.²

Відтак сьогодні виникла особлива потреба в активізації наукової думки в методологічній царині. Адже усім зрозуміло, що слід довести до кінця ревізію, переосмислення нашої історичної спадщини і очистити історію, зокрема вітчизняну історію ХХ ст., від ідеологічно обумовлених переконачень і стереотипів. Однак, на наш погляд, мова йде не тільки про загальновідомі ідеологеми радянської доби, але й про сучасні.

На жаль, слід визнати, що в багатьох випадках поки що відбулася лише проста заміна одних міфів на інші. Те, що раніше вважалося злом, наразі називається добром. Те, що у свій час надмірно звеличувалося, сьогодні рішуче розвінчується. До того ж, як вже неодноразово було в історії, робиться це одними й тими ж особами. Схематизм, хай оновлений, продовжує існувати, визначаючи й спосіб мислення дослідників, і особливості застосування ними методологічного інструментарію до вивчення розвитку соціально-політичного устрою в колишньому СРСР. Тому доводиться погодитися з твердженням російського політолога і історика О.М.Полякова про те, що історики часом вивчають не реальні особливості соціального ладу, характерні для того чи іншого історичного суспільства, а підганяють соціальні системи, що реально існували, під заздалегідь задану схему³.

Знак “плюс” змінився на “мінус” або навпаки, але сутність методологічного підходу до висвітлення тих чи інших подій залишилася незмінною. Чи просунулися в такому разі ми хоча б на крок до правди, чи натомість усе більше віддаляємося від неї? І чи є той